

AYASOFYA'NIN GRAFİK DİLİ: MONOGRAMLAR

Seyit Mehmet BUÇUKOĞLU
Maltepe Üniversitesi, Türkiye
seyitbucukoglu@maltepe.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2421-2369>

<i>Atıf</i>	Buçukoğlu, S. M. (2022). Ayasofya'nın Grafik Dili: Monogramlar. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (3), 870-896.
-------------	--

ÖZ

Semboller, armalardan bayraklara, dövmelerden kıyafetlere, kitaplardan kitabelere, paralardan mühürlere dek oldukça zengin bir anlatım çeşitliliğine sahiptir ve tarihin her döneminde görsel iletişime kaynak teşkil etmektedir. Bu bağlamda mağara dönemindeki duvar resimleri ile başlayan sembolleştirme eylemi, günümüz semiyotik bilimi bağlamında temel kabul edilmektedir. Öte yandan tarihsel gelişimi ve varlığı ile grafik tasarım örnekleri, güçlü bir şekilde dünyaya etkisini bırakan uygarlık ve medeniyetleri bugün de anlamamıza, tanımamıza ve onlara ait pek çok bilgiyi aktarmaya yardımcı olmaktadır. Dünyanın ilk katedrali olma özelliğini taşıyan Ayasofya, araştırmamız bağlamında iyi bir örnek oluşturmaktadır. İçinde yer alan pek çok arma, sembol, yazı ve monogram gibi grafiksel detayları ile kendi dönemine ait ilgili ipuçlarını da günümüze aktarmaktadır. Bu araştırma, en yalın grafik anlatım biçimlerinden biri olan monogramların anlam yüklü özelliklerine, tarihsel süreçteki gelişimlerine ve uygulama biçimlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ayasofya'da pek çok örneğine rastladığımız monogramlar, Bizans İmparator ve İmparatoriçelerini temsil eden sembolik anlatımları bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ayasofya, Bizans Tarihi, Grafik Tasarım, Sembol, Monogram.*

GRAPHIC LANGUAGE OF THE HAGIA SOPHIA: MONOGRAMS

ABSTRACT

Symbols have a wide variety of expressions, from crests to flags, tattoos to clothes, books to inscriptions, coins to seals, and they have been the source of visual communication and used in every stage of history. In this context, the action of symbolism which started with murals in the cave periods accepted as the basis of today's semiotic science. On the other hand, examples of graphic design with its historical development and existence help us understand, recognize and convey a lot of information about civilizations that have had a strong influence on the world. Hagia Sophia, which is the first cathedral in the world, is a good example in the context of our research. Having details regarding graphic features such as many emblems, symbols, texts, and monograms also conveys the relevant clues of the Hagia Sophia to the present day. This research aims to shed light on the meaningful features of monograms, one of the simplest forms of graphic expression, their development, and historical practice. For this purpose, the monograms, many examples that we have come across in Hagia Sophia, have been examined regarding their symbolic expressions representing the Byzantine Emperors and Empresses.

Keywords: *Hagia Sophia, History of Byzantium, Graphic Design, Symbol, Monogram.*

GİRİŞ

Semboller, armalardan bayraklara, dövmelerden kıyafetlere, kitaplardan kitabelere, paralardan mühürlere dek oldukça zengin bir anlatım çeşitliliğine sahiptir ve tarihin her döneminde görsel iletişime kaynak teşkil etmektedir. Bireylerin, toplumların ve ülkelerin temsili için çeşitli anlatım biçimlerini barındırmakla birlikte, bugünün tasarım dili ve anlayışı içinde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde sembolik dili yakalama gayreti ve beraberinde ortaya çıkan tasarım üretimleri etkili bir iletişim aracına dönüşmüş ve iletilmek istenen mesajı aktarmada da güçlü bir görev üstlenmiştir. Kavramları görsel işaretlere dönüştüren semboller, uygarlık tarihinin her döneminde kullanılmıştır. Bu nedenle; “Grafik tasarım bir bakıma semboller ve alegoriler sanatıdır” (Uçar, 2019: 79). Mağara dönemindeki duvar resimleri ile başlayan ve yalın olduğu kadar anlaşılır olma özelliğini de barındıran sembolleştirme eylemi, günümüz semiyotik bilimi bağlamında temel kabul edilmektedir.

“Bu konuda Kate Clair’in tanımı açıklayıcı ve yol gösterici olabilir: (...) Örneğin Lascaux mağara resimleri (yaklaşık olarak 12000-14000 yıl önce, insan eliyle yapılmış oldukça eski imgeler) hayvan biçimlerini görselleştirerek iletişim kurmaktadır (...). Resimsel işaretlerin, görsel imgeler-resimler olmaktan öte, aynı bilgiyi – fikri aynı şekilde ifade edebilecek, basitleştirilmiş biçimler halinde ve tutarlı bir şekilde kullanılması gerekir. Clair’in sözünü ettiği tutarlılık ilk kez ve net bir biçimde Fenike alfabesinde olduğu için Fenikeliler bu önemli buluşun ataları olarak kabul görmüşlerdir” (Uçar, 2019: 35).

Öte yandan tarihsel gelişimi ve varlığı ile semboller, güçlü bir şekilde dünyaya etkisini bırakan uygarlık ve medeniyetleri bugün de anlamamıza, tanımamıza ve onlara ait pek çok bilgiyi korumaya yardımcı olmaktadır.

“Hayatla bunca iç içe olan semboller farklı devirlerde farklı anlamlar kazanmış olsa da, anlamak ve anlatmak sürecinde kendilerine has bir iletişim tarzı oluşturmuşlardır. Bu semboller kimi kez bir duvar süslemesinde, kimi kez bir çini tabak üzerinde, kimi zaman ise bir kilim dokumasında karşımıza çıkar. Her tür sembol, kendi öz doğası içinde, gizemli ve içe dönük bir yapı taşır” (Uçar, 2019: 87).

Bu nedenle Ayasofya, araştırmamız bağlamında iyi bir örnek oluşturmaktadır. İçinde yer alan pek çok arma, sembol, yazı ve monogram gibi grafiksel detayları ile kendi dönemine ait ilgili ipuçlarını da günümüze aktarmaktadır. “(...) bir sembol “açıklayıcı” niteliğinin yanı sıra “gizleyici” niteliğe de sahiptir” (Salt, 2006: 9). Bu nedenle imgeler ve simgeler aracılığı ile sembole dönüşmüş tasarımlar gerçeğin ve var olanın birer soyut yansımasıdır. Çünkü “İşaretleme, imge ve simgeler içerisinden gerçeğin ifadesi, her zaman için görülene, dile gelebilir olana yönelir” (Kirby, 1997: 110).

Bu araştırma, görsel anlatım biçimlerinden biri olan monogramların anlam yüklü özelliklerine, tarihsel süreçteki gelişimlerine ve uygulama biçimlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ayasofya’da pek çok örneğine rastladığımız monogramlar, Bizans İmparator ve İmparatoriçelerini temsil eden sembolik anlatımları bakımından incelenmiştir. Kültürel etkiler ve tasarıma yönelik uygulama biçimleri de bu inceleme kapsamında değerlendirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan bu araştırma için kitap, tez ve internet kaynaklı literatür taraması yapılmış, büyük bir titizlik ile elde edilen verilerin araştırmayı doğru bir sonuca ulaştırmasına ve konuyu tam olarak yansıtmaya özen gösterilmiştir. Bu yöntem ile elde edilen bulgular ve sonuçlar, kuramsal çerçevede içerik, biçim ve mekân üçgeninde şekillenen durum belirleyici faktörler göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Ayasofya'nın Kısa Tarihi

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Konstantinopolis'te (İstanbul) inşa ettiği en büyük ve en görkemli kilise olma özelliğini taşıyan Ayasofya, İmparator I. Constantinus'un emri ile ilk olarak 360 yılında yapılmaya başlanmıştır. 360 yılı da dâhil olmak üzere üç kez yeniden inşa edilmiştir. 360 yılında inşaatı tamamlanan yapı, II. Constantius tarafından açılmıştır (15 Şubat 360). İlk olarak inşa edildiğinde Megale Ekklesia (Büyük Kilise) adıyla anılmış, ancak geçirdiği yangının ardından İmparator II. Theodosius'in emri ile 415 yılında yeniden inşa ettirilmiştir. İkinci kez inşa edilen bu kilise de halk ayaklanması sonucunda yıkılmıştır.

Daha sonraları, 5. yüzyıl ve İstanbul'un Fethine kadarki süreçte Hagia Sophia (Kutsal Bilgelik) olarak adlandırılan ve günümüze ulaşan Ayasofya Kilisesi, İmparator Justinianos tarafından 532-537 yılları arasında Tralles'li (Aydın) Anthemios ve Miletos'lu (Balat) İsidoros gibi dönemin iki önemli mimarına üçüncü kez yaptırılmıştır.

Ayasofya'nın kubbesinin alışılmış örneklerinden daha büyük oluşu ve orta mekâna hâkimiyeti, onun önemli bir mimari özelliğe sahip oluşunu da simgelemektedir. Mimari açıdan merkezi planı birleştiren ve kubbeli bazilika özelliğine sahip olan yapı, kubbe geçişi ve taşıyıcı sistem gibi teknik detayları ile mimarlık tarihinin önemli dönüm noktasına işaret etmektedir.

Ayasofya içinde galeri katı, Narteks, Tympanon duvarı, Vestibül girişi ve Papaz odaları gibi birçok alanda figürlü mozaiklere rastlamak mümkündür. Ayasofya'nın çeşitli dönemlere ait mozaik süslemeleri figürlü ya da figürsüz pek çok örneği barındırmaktadır. Narteks alanında görülebilen ve yapıldığı dönemden günümüze ulaşan mozaik bezemeler bunlara örnektir. Tasvir (İkon) kırıcılık olarak adlandırılan dönemde Ayasofya içinde bulunan pek çok figürlü mozaik kırılarak yok edilmiştir. Ancak 843 yılında sona eren bu dönemin devamında Apsis Mozaikliği olarak bilinen ilk figürlü mozaik yapılmıştır. "İkonkırıcı eylem, sadece maddesel bazı temsillerin yok edilmesi değil, dünyevi davranışların bastırılması yolunda bir girişim gibi algılanmalıdır" (Taburoğlu, 2013: 31).

Öte yandan Ayasofya, kilise olarak 916 yıl boyunca ibadete hizmet etmiş, 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesi ile cami olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. ve 17. yüzyıl döneminde mihraplar, minber, müezzin mahfilleri, vaaz kürsüsü ve maksureler eklenen Ayasofya, daha sonraları farklı dönemlerde eklenen minareler, medrese, muvakkithane, sıbyan mektebi, mütevellî heyeti odası, şadırvan, güneş saatleri ve sebiller ile kompleks bir yapı özelliğine bürünmüştür.

Bir Sembolik Anlatım Biçimi Olarak "Monogram"

Monogramın, bir ismin baş harflerinden veya birkaç harfin bir arada kullanılmasıyla oluşturulan, sadece tipografik bir tasarım olarak ele alınan ve herhangi bir açıklama yazısına ihtiyaç duymayan simge olarak tanımlandığı bilinmektedir.

"Tek, bir gibi anlamalara gelen mono (...) ve harf anlamına gelen gramma (...) sözcüklerinden oluşan monogram; isim, unvan ya da dini terimlerin bazı harflerinin çeşitli kombinasyonlarda kullanılmasıyla elde edilen sembollere verilen addır. (...) Kimi zaman bir sözcüğü ifade etmek için oluşturulan monogramlar, bazen de birkaç sözcüğe ait çeşitli harflerin kullanılmasıyla oluşturulmaktadır" (Karabacak, 2021: 9).

Genellikle iki ya da daha fazla harfi iç içe geçirerek oluşturulan bu simgeler, çoğunlukla estetik bir yaklaşım içinde tasarlanırlar ve kişiyi temsil eden bir sembol görevi üstlenirler. "Bir birleştirmeli yazım, iki veya üç ayrı karakteri tek bir birim oluşturmak için birleştiren bir tipografik araçtır. Belli karakter kombinasyonlarının oluşturduğu karmaşaya bir çözüm olarak kullanılırlar. Birleştirmeli yazımlar, kullanılan karaktere göre yatay vurguyu uzatarak veya üst uzantıları birleştirerek oluşturulurlar" (Ambrose ve Harris, 2014: 82).

Ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmeyen monogramların tarihsel süreç içinde kökeninin Antik Mısır'a dayandırıldığı söylenebilir. Bunun nedeni olarak, Yunan alfabesindeki T (tau) harfinin geçmişte "hayat harfi" olarak adlandırılmasının monogramların gelişmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. "Çünkü bu harfin kökeninin Antik Mısır'da Nil Nehri'nin su seviyesini ölçmede kullanılan Nilometre'nin şekliyle ilişkili olduğu ileri sürülmektedir" (Guerrero, 2015: 15). Bunun yanı sıra Yunan ve Roma sikkelerinde kenti ya da kralı simgeleyen monogramlar da bulunmaktadır. Aynı zamanda Padişah tuğralarının da bir tür monogram olduğu söylenebilir. Bu monogramlar grafik açıdan günümüzün amblem ve logolarının da öncüsü olarak ifade edilebilmektedir.

"Logo (Logotype); iki ya da daha fazla tipografik karakterin sözcük halinde okunacak biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve bir ürün, kuruluş ya da hizmeti tanıtan marka ya da amblem özelliği taşıyan simgelerdir. Hem sözel hem de görsel mesajlar veren logolarda yeni tasarlanmış ya da var olan tipografik karakterlerden yararlanılabilir.

Logo, okur-yazar bir kitleye seslendiği için tarihsel olarak amblem ve diğer işaretlerden daha sonra ortaya çıkmıştır. Her logo tasarımı tipografik bir deneydir. Başarılı logo tasarımları, içerdikleri simgesel yapı ile evrensel bir iletişim diline dönüşür" (Becer, 2002: 195).

Bu bağlamda tarihte pek çok örneği bulunan monogramlar uygulama alanları bakımından çeşitlilik göstermektedirler. Özü tipografiye dayalı olarak harflerden oluşturulan monogramlar çoğu kez farklı imgelerle bir arada kullanılmaktadırlar.

"Yüzyıllar boyunca farklı kültürlerde değişik formlarda kullanılarak günümüze kadar aktarılan monogramlar, Doğu Roma (Bizans) döneminde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu sebeple İmparatorluğun birçok yapısında monogramlar bulunmaktadır. (...) Doğu Roma döneminde kullanılan monogramlar genel itibarıyla dini karakterlidir. Özellikle Hz. İsa adına oluşturulan monogramlar çok yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Dini yapılarda, surlarda, lahitlerde ve herhangi bir mimari öğede karşımıza çıkabilecek olan bu monogramlar (...) Osmanlı döneminde inşa edilen Rum kiliselerinde ve yapılarında da bulunmaktadır. Bu durum bizlere monogramların Ortodoks sanatında kayda değer bir unsur olduğunu göstermektedir.

Yönetici sınıfında bulunan kişilerin adlarını ve unvanlarını içeren monogram da karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Bunlar bazen sadece ad ya da unvandan oluşmaktayken, bazen de bir dua ya da yakarış şeklinde olabilmektedir" (Karabacak, 2021: 10).

Antik dünyadan günümüze dek uzanan monogramların ticaretten siyasete, sanattan spora, kitaplardan mimariye, davetiyelerden mendillere kadar farklı alanlarda kullanımları temsili bir tasarım uygulamasıdır.

Bizans Mühürlerinde Monogram

Bizans'ta mühürler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Romalıların bir geleneği olarak Bizanslılar tarafından da devam ettirilen mühür kullanımı İmparatorluğun kuruluşundan itibaren önemini korumuştur. Özellikle imparatora ait mühürler, 4. yüzyıla tarihlenmektedir.

"Tüm orta çağ toplumlarında olduğu gibi, Bizans imparatorluğu çok iyi tanımlanmış bir hiyerarşiye sahipti. En tepeyi Tanrı tarafından seçilmiş ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan imparator tutmaktaydı. (...) Bizanslılar Romalıların geleneğini devam ettirerek İmparatorluğun kuruluşundan itibaren mühür kullandılar. Kullanımdaki gelişmeleri, korunmuş olan bulgulara bakarak değerlendirebiliriz. 4. yüzyıldan itibaren imparatora ait mühürlere rastlanmaktadır. Buna rağmen devletin memurlarının mühür kullanma geleneği 6. yüzyıldan evvel genelleşmemiş görünmektedir. Zira elimize ulaşan mühürlerin

büyük çoğunluğu bu yüzyıl ve sonrasına ait mühürlerdir. 12. yüzyılda oldukça fazlalaşmış, 1204 felaketinden sonra büyük bir ihtimalle mum mühürlerin kullanılmasından dolayı sayıları azalmıştır. (...) İmparatorluk ve kilise için ideolojik açıdan büyük öneme sahip mühürler, üzerindeki betimlemeler ile özellikle imparatorun meşruluğunun da bir kanıtıdır. “Mühür Bizans’ın iki temel kurumu olan İmparatorluk ve Kilise’nin ideolojisini açıkça yansıtır. İmparatorların mühürleri betimleri ile imzalayanın meşruluğunu resmeder. Üzerindeki semboller sikkelerin üzerinde olanlarla aynıdır” (URL-1).

Mühürler kendilerine özgü özellikler taşımaktadır. İkonografik yazıların her zaman aynı olduğu Patrikhane mahkemelerinin hâkimlerine ait pek çok mühürde Justinianos’un Meryem’e sunduğu Ayasofya betimlemesi yer almaktadır.

“Kiliseye ait başka mühürlerin kendilerine has özellikleri vardır. En meşhur olanları arasında, ekklesekdikoi yani patrikhane mahkemeleri hâkimlerine ait olanlardır. Bu kuruma ait mühürler İmparatorluğun düşüşünden yüzyıllar sonra dahi karşımıza çıkar. Genellikle ikonografik olan yazılar her zaman aynıdır. Mahkeme Ayasofya’nın yanında bulunan patrikhane binasındaydı. Bu tip mühürlerin yüzünde İustinianos’un Meryem’e sunduğu Ayasofya’yı görürüz. Burada ekklesekdikoi mahkemesinin rolüne ince bir gönderme vardır zira bilindiği gibi İustinianos hem Ayasofya’yı inşa etmiş hem de büyük bir hukuk eseri bırakmıştır” (URL-2).

Resim 1. Bir Ekklesekdikoi Mühürü.

Kaynak: URL-3

İmparator ile kiliseyi betimleyen ve ikonografik detaylar içeren mühürler 5. ve 8. yüzyıllar arasında monogramlar ile farklı bir ifade biçimine dönüşmüştür. Monogramlar bu dönem içinde şeref timsali olarak ayrı bir öneme sahiptir.

“5. yüzyıl ile 8. yüzyıl arası Bizans’ta monogram etrafı daha önce çok kalın sonra ince bir yaprak süsü ile çevrelenmiş şeref ifade eden bir nesne idi. 6. yüzyıla kadar monogram P, N veya H gibi kare bir harfin çevresinde oluşturulurdu. Daha sonra haç biçimi denilen daha havadar bir şekil aldı. Her iki durumda da monogram zor kullanımı olan bir çözümdür zira bir harf birkaç defa kullanılabilir ve harflerin okunmasında izlenecek belli bir sıra yoktur. Basit isimler için daha kolay olsa da çoğu zaman, özellikle tüm harflerin gösterilemediği ve isimlerin görevlerle bir arada yazıldığı vakalarda durum karmaşıktır” (URL-4).

Görsel 2. Bir Ekklesekdikoi Mühürü.

Kaynak: URL-5

Ayasofya Sütunlarındaki Monogramlar

Pek çok kültürün tarihsel gelişim sürecinde monogramların çeşitli mimari yapılar ile ilişkilendirilerek varlığını korumaya devam ettiği söylenebilir. Ayasofya’da sütunlarla ilişkilendirilen monogramlar dikkat çekmektedir.

Ayasofya’nın sütunlarının başlıklarında yer alan ve İmparator Justinianos ile İmparatoriçe Theodora’ya ait monogramlar, hem imparatorun hem de imparatoriçenin isimlerinin harflerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda unvanlarını kapsayan harflerden oluşturulan monogram örneklerine de rastlanmakta ve bu örnekler diğer monogramları desteklemektedir.

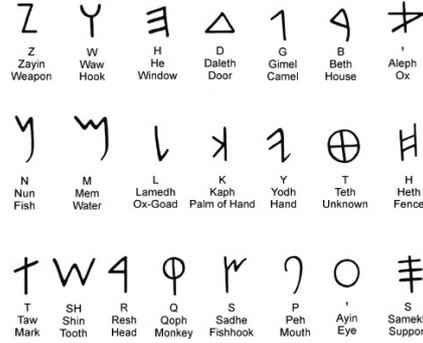

Görsel 3. Ayasofya Sütunları.

Kaynak: URL-6

Kişiyi simgeleyen monogramlar birbirinden farklı biçimsel özelliklere sahip olabilmektedir. “Mesela Justinianos’un Küçük Ayasofya’da da, Efes’teki Aziz Yahya (Sen Jan) kilisesinde de monogramları vardır ve hepsi birbirine benzer” (URL-7).

Monogram ve yazı ailesi arasındaki yakın ilişki harf temeline dayanmaktadır. Antik Yunan yazıtları ya da Latin alfabesini kapsayan majiskül harfler ile monogram örnekleri arasında bağlantılar vardır. Ancak bu bağlantıların Fenike alfabesi temeline dayandığı bilinmektedir. Fenike Alfabeti, Yunan Alfabeti ve günümüzde kullanılan Latin Alfabesindeki harf yapıları ve karakter farklılıkları Görsel 4-5 ve 6’da gösterilmektedir.

Görsel 4. Fenike Alfabeti.

Kaynak: URL-8

Görsel 5. Yunan Alfabeti.

Kaynak: URL-9

Görsel 6. Latin Alfabeti.

Kaynak: URL-10

Bizans monogramlarının genel yapısı, harflerin belirli bir düzene bağlı kalmaksızın bir araya getirilmesini kapsamaktadır. Monogramlar görsel dil birliğinin sağlanması açısından diğer tasarım öğeleriyle ilişkilendirilerek tasarlanmıştır.

Ayasofya'daki Bizans monogramlarının ilki, İmparator Justinianos'a aittir. "IOYCTINIANOC" olarak yazılsa da "YIUSTINIANOS" olarak okunmaktadır (Bkz. Görsel 7). Eski Yunanca'da yer alan sigma harfi (Bkz. Görsel 8) Roma'nın etkisinden dolayı "C" harfine dönüşmüştür.

Görsel 7. IOYCTINIANOY (Justinianos) Monogramı, İstanbul Ayasofya Müzesi.

Kaynak: URL-11

Görsel 8. IOYCTINIANOY (Justinianos) monogramının grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Aynı zamanda Bizans döneminde sadece İmparatorların ve İmparatoriçelerin isimleri değil, unvanlarını içeren çeşitli anlatımlar da vardır. Örneğin; Ayasofya’da yer alan ve yine Justinianos’u simgeleyen bir başka monogramda “BACILEWC” harfleri kullanılmıştır (Bkz. Görsel 9). “BACILEWC”, bugünkü Yunanca’da “VASILEOS” olarak okunmaktadır.

Görsel 9. BACIAEGΩΣ (Basileos) Monogramı, İstanbul Ayasofya Müzesi.

Kaynak: URL-12

Görsel 10. BACIAEGΩΣ (Basileos) monogramının grafik çizimi.

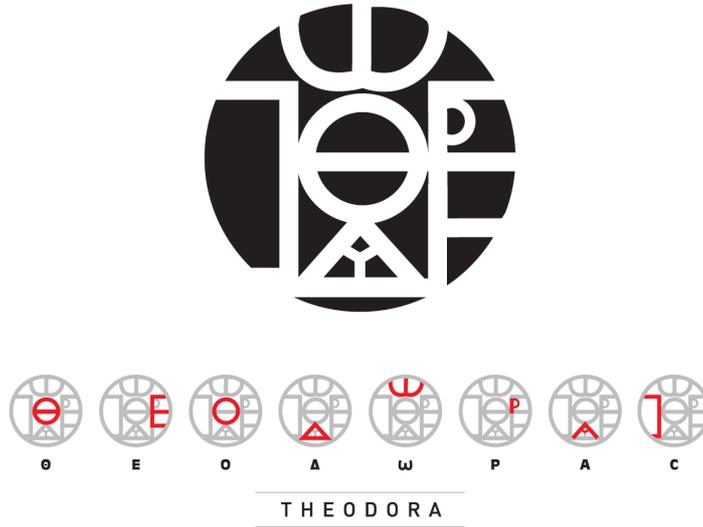
Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Ayasofya’da, İmparator kadar İmparatoriçenin de monogramları dikkat çekici özelliktedir. İmparatoriçe Theodora, “(...) yapılan ihtişamlı eserlerde pay sahibidir. Bu nedenle, ithaf yazıtlarında olsun, anıtlarda olsun Theodora her zaman imparator olan eşiyile bir tutulmuş ve onunla birlikte anılmıştır” (Yalçın, 1994: 245). İmparatoriçe Theodora’ya ait monogramda “ΘΕΟΔΩΡΑC” olarak karşımıza çıkan harf birliktelikleri içinde, “Θ” (Theta) harfinin İngilizce’deki “th” sesi ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir. “ΘΕΟΔΩΡΑC” olarak yazılsa da okunuş karşılığı “THEODORA”yı vermektedir (Bkz. Görsel 11).

Görsel 11. ΘΕΟΔΩΡΑC (Theodora) Monogramı, İstanbul Ayasofya Müzesi.

Kaynak: URL-13

Görsel 12. ΘΕΟΔΩΡΑC (Theodora) monogramının grafik çizimi.

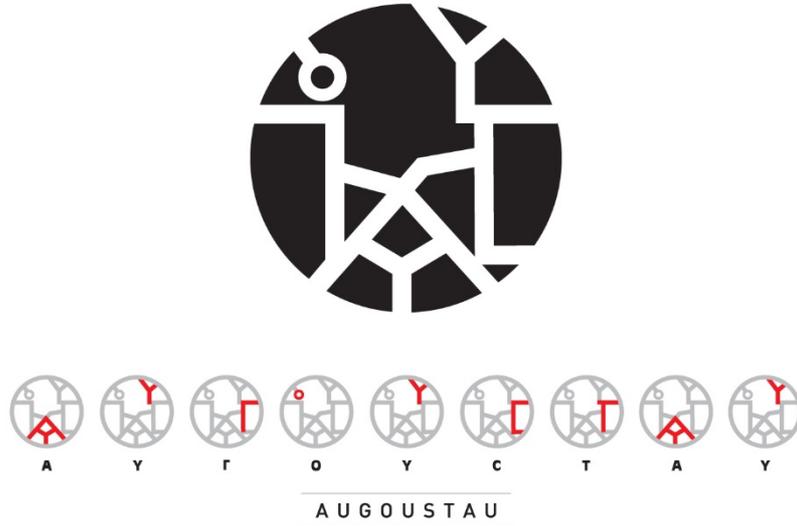
Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

İmparator Justinianos örneğinde olduğu gibi İmparatoriçe Theodora'nın da unvanını simgeleyen monogramlara Ayasofya içinde rastlanmaktadır. Bu bağlamda, İmparatoriçe anlamına gelen "AYFOYΣTAY", bugünkü okunuşu ile "AUGOUSTAU" harf birliktelikleri bu monogramın tasarlanmasına temel teşkil etmiştir (Bkz. Görsel 13).

Görsel 13. AYFOYΣTAY (Augusta) Monogramı, İstanbul Ayasofya Müzesi.

Kaynak: URL-14

Görsel 14. AYFOYΣTAY (Augusta) monogramının grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Ayasofya'nın monogramları incelendiğinde, İmparator Justinianos'a ait monogramların sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Arkasından gelen Theodora monogramlarını da sırasıyla Vasileos ve Augousta takip etmektedir. Önem sırası dâhilinde ele alınabilecek bu duruma ek olarak, Ayasofya içinde sıraladığımız monogramlardan çok daha farklı olan bir monograma değinmekte de yarar görülmektedir.

Ayasofya'nın zemin katında yer alan ve diğer örneklerden oldukça farklı olan monogram bir tarihi içermektedir.

“Ayasofya için en kapsamlı mimari değerlendirmelerden birini yazmış Mainstone'a göre burada yazılı olan bir tarihtir. Sol tarafta bizim “F” harfine benzer karakteri görünce bunun çok mantıklı bir çıkarım olduğu anlaşılıyor, çünkü diagamma diye bilinen bu harf klasik dönem ve sonrasında sadece 6 rakamını göstermek için kullanılmış. (...) güneş saatinde (...) harfler bir arada kullanılarak ara değerler elde edilebiliyor: A: 1, I: 10, IA: 11 gibi. Benzeri biçimde MB: 42 sayısını belirtiyor. Böylece 27 karakter kullanılarak 999'a kadar olan bütün sayılar rahatlıkla ifade edilebiliyor. Yunan alfabesinde 24 harf olduğu için gerekli ekstra karakterler arkaik dönemde kullanılıp artık bir ses değeri taşımayanlardan seçilmiş: Diagamma (6), Koppa (90) ve Sampi (900). Bazı yerlerde, mesela Efes Müzesi'ndeki güneş saatinde, 6 rakamı stigma (S) ile ifade edilmiş” (URL-15).

Görsel 15. Dünyanın Yaradılış Tarihi. İstanbul Ayasofya Müzesi.

Kaynak: URL-16

Binden sonraki sayılar, bilinen karakterlerin farklı yönlerine konulan iota (10) harfi ile çarpılarak ifade edilmektedir. Görsel 15'teki monogramda da “R” harfine benzeyen karakter incelendiğinde, Yunanca'da “R” harfinin olmaması nedeni ile (Re) sesini verecek olan “P” (Rho) harfi olduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü bu harfi “R” gibi algılatan ve (Re) sesini veren asıl etken harfin altına konulan iota (10) ile çarpılan “P” (Rho) nun 1000 rakamını temsil etmesidir. Diagamma (6) ile birlikteliği incelendiğinde ise; $6 \times 1000 + 42 = 6042$ sonucuna ulaşılmaktadır. Bu rakamın anlamını kavrayabilmek için Bizans takvim sistemi referans alınmalıdır.

Hristiyanlık için Bizans hayat görüşü önemli bir yerde durmaktadır ve bu durum dünyanın yaratılışı hakkındaki hesaplamayı da doğru yapmayı sağlamıştır. Ancak farklı dönemlerde bu tarihin değişik sonuçları içerdiği de bilinmektedir. M.Ö. 3760 Yahudiler, M.Ö. 4004 ise Katolikler tarafından kabul edilmiş, Bizans'ta ise bu tarih Gregoryen takvim ile M.Ö. 5509 olarak hesaplanmıştır.

“Bizans takvimine göre 5509 yılı Gregoryen takvimde “0” yılına karşılık geldiğine göre 6042'den 5509'u çıkartığımızda bulduğumuz rakam bize bizim kullandığımız takvim cinsinden yılı veriyor: 533. Ayasofya'nın inşaatının 532'de başladığı ve (...) 5 yıl sürdüğü biliniyor. Mainstone'a göre sütun başlığındaki bu tarih, binanın birinci katının sütun başlıklarına kadar bitirildiği tarihi gösteriyor” (URL-17).

α	alpha	1	ι	iota	10	ρ	rho	100
β	beta	2	κ	kappa	20	σ	sigma	200
γ	gamma	3	λ	lambda	30	τ	tau	300
δ	delta	4	μ	mu	40	υ	upsilon	400
ε	epsilon	5	ν	nu	50	φ	phi	500
ς	stigma	6	ξ	xi	60	χ	chi	600
ζ	zeta	7	ο	omicron	70	ψ	psi	700
η	eta	8	π	pi	80	ω	omega	800
θ	theta	9	ϙ	koppa	90	Ϟ	sampi	900

Görsel 16. Yunan Rakamları.

Kaynak: URL-18

Ayasofya Mozaiklerindeki Monogramlar

Deisis Mozaik Panosu

Ayasofya'nın üst galerisinin güney kısmında bir mermer kapı yer almaktadır. Bu kapının sağ tarafında bulunan ve yalnızca Ayasofya'da değil Doğu Roma eserleri içinde de eşsiz bir değere sahip “Deisis” mozaik panosu bulunmaktadır. Yunanca kökenli bir kelime olan “Deisis” dua ya da yakarış anlamlarına gelmektedir. “12. ya da 13. yüzyılda yaptırıldığı düşünülen” (Pasinli, 1982: 7) mozaik panoda, insanlığın kurtuluşu için Hz. İsa'ya yakarıшта bulunan Hz. Meryem ve Hz. Yahya tasvir edilmektedir. Günümüze tamamı ulaşamamış eşsiz mozaik pano, adını bu sahneden almıştır.

“Günümüze büyük kısmını kaybederek ulaşan panoda soldan sağa Hz. Meryem, Hz. İsa ve Hz. Yahya tasvirleri bulunur. Oldukça üzgün bir yüz ifadesine sahip olan Hz. Meryem'in başının iki tarafında MP ΘΥ monogramı bulunur. Monogram, Yunanca “Tanrı Anası” anlamına gelen “Μήτηρ Θεού” kelimeleriyle oluşturulmuştur. (...) Hz. İsa'nın başının her iki tarafında İsa Mesih manasına gelen IC XC (Ιησούς Χριστός) monogramı bulunur” (Karabacak, 2020: 100).

Görsel 17. Deisis Mozaïği.

Kaynak: URL-19

Görsel 18. Deisis Mozaïği'nde Hz. Meryem'in başının her iki tarafında "Tanrı Anası" anlamına gelen MP ΘY (Μήτηρ Θεού) monogramı.

Kaynak: URL-20

Görsel 19. Deisis Mozaïği'nde Hz. İsa'nın başının her iki tarafında "İsa Mesih" anlamına gelen IC XC (Ιησούς Χριστός) monogramı.

Kaynak: URL-21

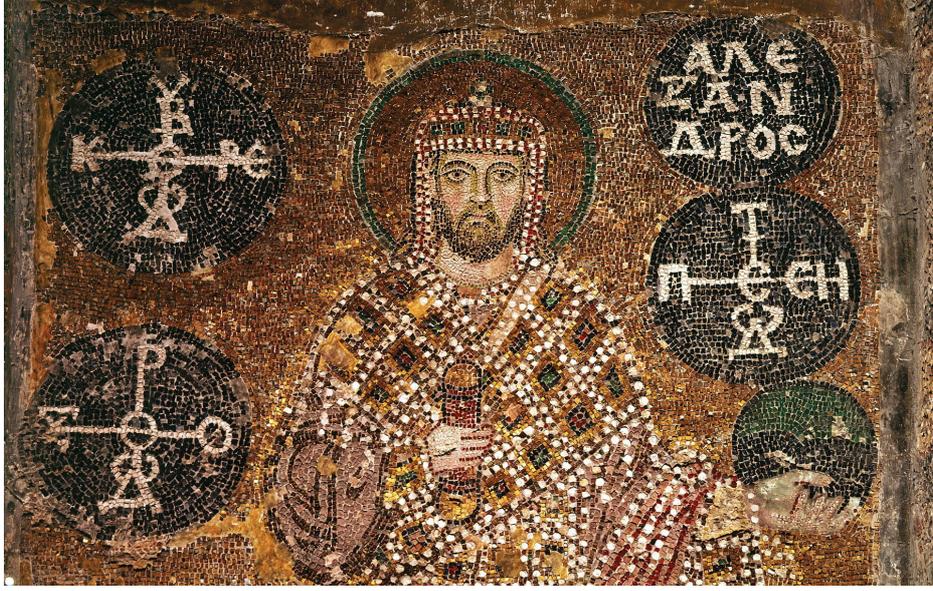
İmparator Aleksandros Mozaïği

Figürlü mozaiklerin birçoğunun Ayasofya'nın üst galerisinde yer aldığı bilinmektedir. Üst galeri kuzey ve güney olarak ayrıldığında güney kısmın mozaik panoları oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Kuzey kısımda ise sadece bir mozaik pano yer almaktadır. Bu pano İmparator Aleksandros tasvirini içermektedir. "870 ya da 871 yılında doğan İmparator Aleksandros, İmparator I. Basileios'un oğludur" (Karabacak, 2020: 75).

Panoda tasvir edilen İmparator Aleksandros'un sağ ve sol tarafında ikişerli düzende dört adet disk vardır. Üç tanesinde monogramlar bulunurken, İmparator'un sol tarafında üstte bulunan diskte İmparatorun adı "ΑΛΕ ΞΑΝ ΔΡΟC" olarak üç satır halinde yazılmıştır.

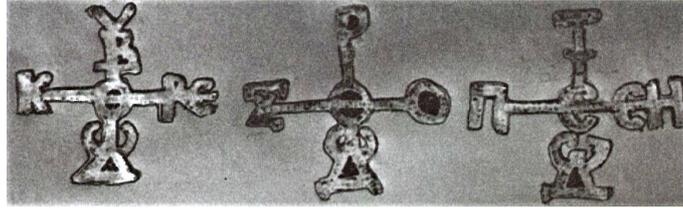
"İmparatorun sağında bulunan monogramlardan üsttekinde "Κύριε Βο(ή)θει (τώ σώ) δού(λ)ώ" yazarken, alttakinde "ὀρθόδοξώ" yazar. İmparatorun sol tarafındaki monogramda ise "πιστώ δεσπ(ό)τη" yazar. Tüm bu monogramlar sırasıyla okunduğunda şu manaya gelir: "Kuluna, Ortodoks sadık hükümdarına yardım et Rab!" (URL-22).

Gerek konumu gerekse de monogramlarındaki uygulama biçimi ile farklılık gösteren bu mozaik panonun "(...) 912-913 yılları arasındaki İmparator Aleksandros'un hüküm sürdüğü dönemde yapıldığı düşünülmektedir" (Teteriatnikov, 1998: 41).

Görsel 20. İmparator Aleksandros Mozaiği.

Kaynak: URL-23

Görsel 21. İmparator Aleksandros Mozaiği'ndeki monogramların doğru sıralanması:

"Kuluna, Ortodoks sadık hükümdarına yardım et Rab!"

Kaynak: Karabacak (2021).

İmparatoriçe Zoe Mozaïği

Ayasofya'nın üst galerisinde yer alan ve güneydoğu ucuna konumlanan mozaik pano 11. yüzyıla tarihlenmekle birlikte, Doğu Roma İmparatorluğu'nun en güçlü kadınlarından biri olan İmparatoriçe Zoe'ye aittir. Mozaik panoda üç figür yer almaktadır. Bu figürler soldan sağa doğru sıralandığında IX. Konstantin Monomakhos, elinde İncil'le tasvir edilen Hz. İsa ve İmparatoriçe Zoe görülmektedir. Elinde İncil tutan Hz. İsa tahtta oturmakta ve başının iki tarafında IC ve XC monogramları bulunmaktadır. IC XC monogramları İsa Mesih anlamını taşımaktadır. "Bazı yapılarda IC XC monogramlarının NIKA sözcüğü ile birleştirildiğini ve haçla tasvir edildiğini görmekteyiz. (...) bu monogramlar "İsa Mesih muzafferdir!" anlamına gelmektedir. Bahsi geçen monogramlar bazı yapılarda IC XC NHKA ya da İΣ XP NIKΑ şeklinde de olabilmektedir. Tüm bu monogramlar aynı anlama sahiptir" (Karabacak, 2021: 19).

Görsel 22. İmparatoriçe Zoe Mozaïği ve IC XC Monogramları.

Kaynak: URL-24

Kommenoslar Mozaïği

Ayasofya'nın üst galerisinde yer alan bir diğer mozaik pano ise Kommenoslar Mozaïğidir. Güneydoğu ucunda yer alan ve Doğu Roma İmparatorluğu'na hükmetmiş önemli hanedanlıklardan Kommenoslar'ı tasvir eden bu mozaik pano 12. yüzyıla tarihlenmektedir. Panodaki figürler incelendiğinde soldan sağa sırasıyla; "İmparator II. Ioannes Kommenos (baba), İmparatoriçe Irene (anne) ve Aleksios Kommenos'un (oğul, ortak imparator) tasvirleri bulunur. Bu üç isme ek olarak, imparator ve imparatoriçenin arasında, Hz. Meryem ve Çocuk İsa tasviri bulunur" (Karabacak, 2020: 110). Hz. Meryem tasviri mozaik panonun merkezinde yer almakta ve başının her iki yanında daha önce Deisis Mozaik Panosunda da gördüğümüz "Tanrı Anası" anlamına gelen MP ΘΥ monogramları bulunmaktadır.

Görsel 23. Komnenoslar Mozağindeki Hz. Meryem Monogramları.

Kaynak: URL-25

Vestibule (Giriş Holü) Mozağı

Ayasofya'nın giriş holünde yer alan Vestibule Mozağı'nde tahtta oturan Hz. Meryem ve kucağında çocuk İsa yer almaktadır. Hz. Meryem'in sağ tarafında Konstantin bir aziz olarak temsil edilmekte ve kendi adını taşıyan şehri avuçlarında tutmaktadır. Sol tarafta ise I. Justinianos'un Ayasofya Mabedini ellerinde tuttuğu görülmektedir. Her iki İmparatorun başları halelidir. Hz. Meryem'in diğer pek çok örnekte gördüğümüz gibi başının her iki yanında kendisine ithaf edilen monogramlar bulunmaktadır.

Tarih boyunca Hz. Meryem için çeşitli monogramlar yapılmıştır. Ancak en sık rastladığımız ve "Tanrı Anası" anlamına gelen MP ΘY monogramları Ayasofya içindeki çeşitli mozaikler, sütun başlıkları vb. detaylarda yer almakta, bununla birlikte Ayasofya dışında bulunan çeşitli eserlerde ya da yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. "MP ΘY monogramları, (...) Μητηρ Θεού sözcüklerinin ilk ve son harfleri kullanılarak oluşturulmuştur. Hz. Meryem, Tanrı Anası'nın yanı sıra Tanrı Doğuran, Tanrı Taşıyan unvanlarıyla da anılmaktadır" (Karabacak, 2021: 34).

Vestibule Mozağı'ndeki "Tanrı Anası" anlamına gelen MP ΘY monogramları, hem Hz. Meryem ile Hz. İsa tasvirlerinin, hem de Konstantin ile I. Justinianos tasvirlerinin başlarının arkasındaki haleler gibi çember içinde yer almaktadır. Bu uygulama biçimi kutsallığı ifade etmesi bakımından önemli olduğu kadar Ayasofya içinde yer alan pek çok monogramın çember içinde yer almasıyla da tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır.

Görsel 24. Vestibule Mozağindeki Hz. Meryem monogramları.

Kaynak: URL-26

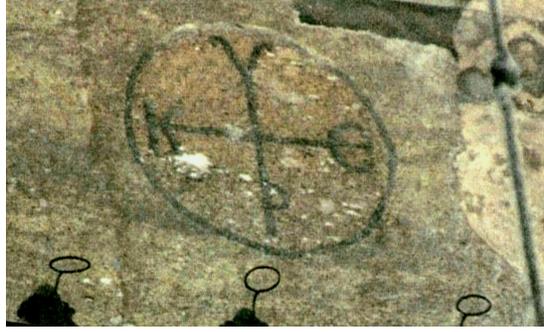
Görsel 25. Vestibule Mozağindeki Hz. Meryem monogramlarının yakın görünümü.

Kaynak: URL-27

Güney Tympanumdaki Mozaik Monogram

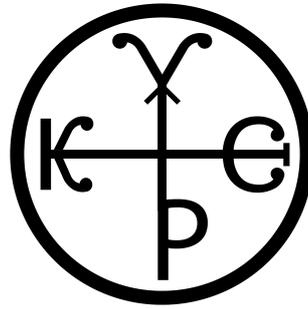
Farklı sahneleri aktaran pek çok mozaik panonun aksine Ayasofya'nın güney Tympanumundaki mozaik monogram dikkat çekmektedir. Güney Tympanumdan önce kuzey Tympanumdaki çeşitli mozaik tasvirlerin olduğu bilinmektedir ve bu tasvirler Doğu Roma döneminin mozaikler ile bezenmiş eşsiz eserleridir.

Güney Tympanumda oldukça az denebilecek sayıda mozaik bulunmaktadır. Bu alanda yer alan Hz. Ebubekir'e ait hat levhasının arkasında "Rab" ya da "Efendi" anlamlarına gelen ve Yunanca "KYPIE (κύριε)" kelimesine ait harflerden oluşturulmuş monogram yer almaktadır. Bu monogram sütun başlıklarında ya da kapılarda gördüğümüz monogramların aksine mozaikten yapılarak madolyon şeklinde duvardaki yerini almıştır. Bu monogram, "(...) 1959-60 yıllarında Feridun Dirimtekin tarafından ortaya çıkarılmıştır" (Mango, 1962: 58).

Görsel 26. İmparator Aleksandros Mozaïği.

Kaynak: Karabacak (2021).

Görsel 27. İmparator Aleksandros Mozaïği üzerinde yer alan monogramın grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Hz. Meryem Monogramı

Hz. Meryem, Doğu Roma sanatında ve dini hayatında Konstantinopolis'in koruyucusu olarak ve Hristiyan inancının önemli bir dini figürü olması bakımından sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikleri göz önüne alındığında onun koruyucu ve merhametli kişiliğinin sembolleştirilmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla Hz. Meryem'in bu kutsal maneviyatına atıfta bulunan monogramların sayısı da oldukça fazladır.

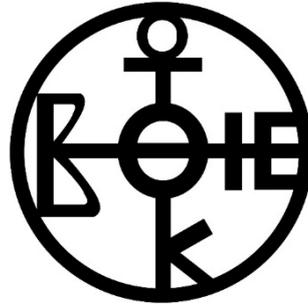
Ayasofya ölçeğinde ele aldığımız monogramlarda Hz. Meryem'i temsil eden en güzel monogramlardan biri de Ayasofya sınırları içinde yer alan Padişah Türbeleri avlusunda bulunmaktadır. Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim'in türbelerinin yer aldığı vaftizhane önünde bir sütun başlığı üzerinde görülen Hz. Meryem monogramı bu bakımdan önemli bir örnektir. Monogramda iki farklı sözcüğün harflerinin bir araya getirildiği görülmektedir. Bu kelimeler Θεοτόκε ve βοήθει'dir ve "Tanrı Anası, yardım et!" anlamını taşımaktadır.

Bu monogram örneği de Ayasofya içinde yer alan sütun başlıklarındaki İmparator ile İmparatoriçe monogramlarının ve Doğu Roma sanatının sütun başlıklarının karakteristik özelliğini taşımakta, bahsedilen örneklerde olduğu gibi çember içinde yer almaktadır.

Görsel 28. Vaftizhane önünde yer alan sütun başlığındaki Hz. Meryem monogramı.

Kaynak: Karabacak (2021).

Görsel 29. Vaftizhane önünde yer alan sütun başlığındaki Hz. Meryem monogramının grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Ayasofya Kapılarındaki Monogramlar

Güzel Kapı

Ayasofya'nın avlusundan güney vestibül¹e girişte yer alan Güzel Kapı, Doğu Roma döneminde özellikle İmparatorlar tarafından kullanılmış ve önemli anlara şahitlik etmiştir. “(...) Taç giyme töreni sırasında İmparator bu kapıdan Ayasofya'ya giriş yapıyor, perdeler arkasında tacını çıkarıyor, kapıda patrikle buluşuyor ve sonrasında en büyük kapı olan İmparator Kapısı'ndan geçmek için iç narteks²te patrikle birlikte yürüyordu” (Niewöhner ve Teteriatnikov, 2014: 154).

Antik dönem işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olan Güzel Kapı'nın kim tarafından getirildiği ya da özel olarak yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Güzel Kapı'nın tarihinin 9. yüzyıla dayandırıldığı düşünülürse, İmparator II. Mihail ya da oğlu İmparator Theofilos tarafından Ayasofya'ya

¹ Fr vestibule 1. revak, 2. binanın giriş salonu, hol ~ Lat vestibulum a.a.
<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/vestib%C3%BCI> (Erişim Tarihi: 18.09.2021).

² Antik tapınaklarda dış sofa. Kilise mimarisinde dış salon. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/narteks> (Erişim Tarihi: 18.09.2021).

getirtildiği olasılığı oldukça yüksektir. “Kapıyı getirtenin İmparator Theofilos olduğuna dair bilgi kaynaklarda daha yoğun olarak dile getirilmektedir” (Dirimtekin, 1961: 10; Akşit, 2012: 88).

Görsel 30. Güzel Kapı iç görünümünden sağ ve sol kanatlar.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Güzel Kapı, iki kanatlıdır ve kanatların arka kısmı ahşap iken, ön yüzü Doğu Roma döneminde bronz ile kaplanmıştır. Her iki kanadın ön yüzünde dörder adet monogram yer almaktadır. Bu monogramlar özel bir teknik ile gümüş kakılarak oluşturulmuştur.

“Güzel Kapı’ya işlenen monogramlar sol kanattan sağ kanada yani batıdan doğuya doğru çiftler halinde okunmaktadır. Monogramlarda yukarıdan aşağıya sırasıyla şunlar yazmaktadır:

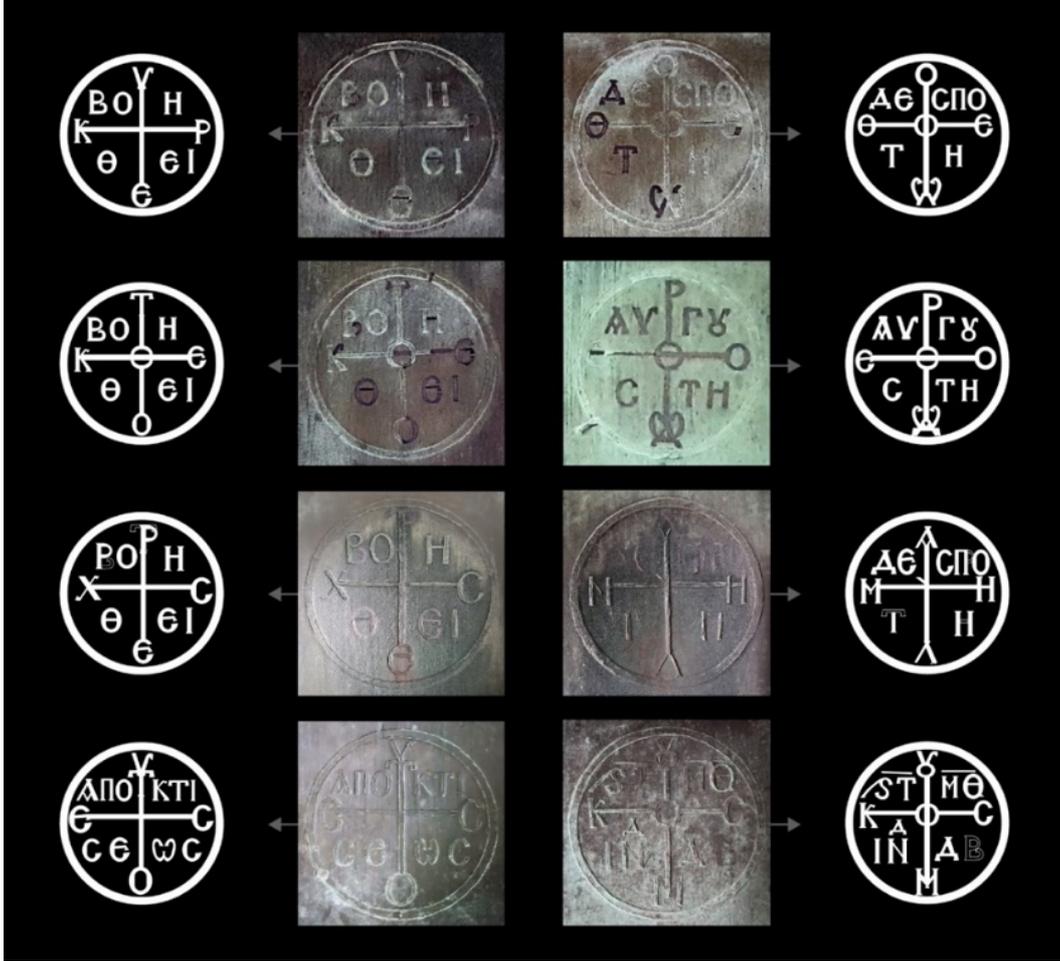
- 1- Rab, hükümdar Theofilos’a yardım et!
(KYPIE, BOHΘEI ΘEOΦIΛΓO ΔECΠOTH)
- 2- Tanrı Anası, Augusta Theodora’ya yardım et!
(ΘEOTEKE BOHΘEI ΘEOΔΓOP AYTOPYCTH)
- 3- Mesih, hükümdar Mihail’e yardım et!³
(XPICTE BOHΘEI MIXAHA ΔECΠOTH)
- 4- Mesih, hükümdar Mihail’e yardım et!⁴
(XPICTE BOHΘEI MIXAHA ΔECΠOTH)

Osmanlıda devleti yöneten kişi için sultan, padişah, hünkâr gibi farklı unvanlar kullanılmaktaydı. Benzer uygulama Doğu Roma İmparatorluğu’nda da mevcuttu. Bir örneği sağ kapı kanadındaki birinci ve

³ Önceleri burada Patrik VII. İoannes Grammatikos’a ithafen “*Mesih Patrik İoannes’e yardım et!*” yazmaktaydı (Padone, 2015: 240; Lethaby ve Swainson, 2019: 283).

⁴ Her bir indiksiyon 15 yıllık dönemi kapsar. 6349 yılı 15’e bölündüğünde 4 kalanını verir. İndiksiyon 4 ifadesi buradan kaynaklanmaktadır. (Lethaby ve Swainson, 2019: 283).

üçüncü sıradaki monogramlarda despot (ΔΕCΠOTH) kelimesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (...) İkinci monogramda İmparatoriçe Theodora için (...) Augusta unvanı kullanılmıştır. Son monogramdaki dünyanın yaratılışından itibaren ifadesi ile kastedilen Anno Mundi'dir. Bu kelime, Latince'de "dünya yılı" ya da "dünyanın yılı" anlamına gelmektedir" (Karabacak, 2020: 88).

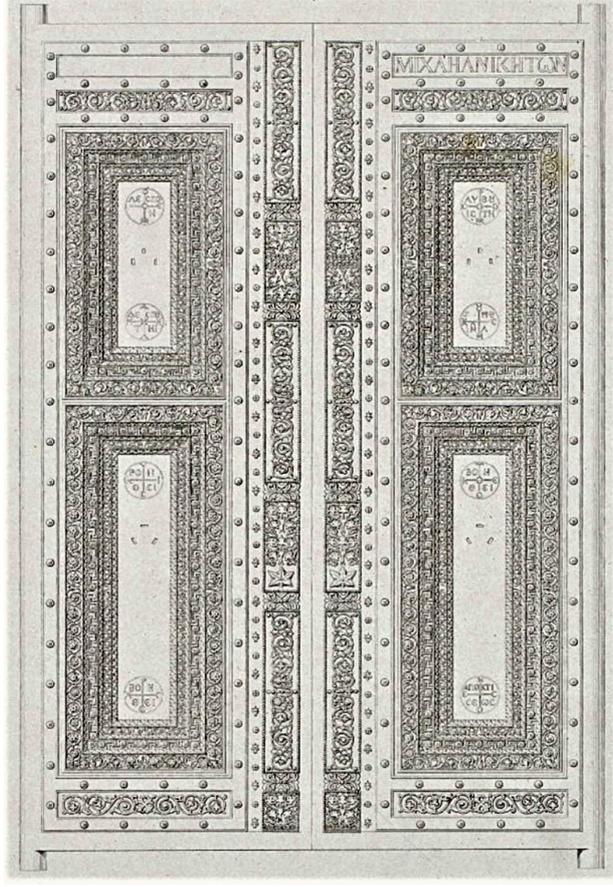
Görsel 31. Güzel Kapının sol ve sağ kanatları üzerinde yer alan monogramların sıralı görüntüsü ve grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

Aynı zamanda monogram üzerindeki tarih de önemli bir detaydır. Çünkü miladi sıfır yılından 5509 yıl öncesi (1 Eylül 5509) Doğu Roma döneminde kullanılan takvime göre dünyanın yaratıldığı tarih olarak kabul edilse de bazı hesaplamalarda 5508 yılına ulaşılabilir. "Burada gördüğümüz 6349 tarihi günümüz takviminde 840'a ya da 841'e denk gelmektedir" (Sharpe, 1999: 17).

Sağ kapı kanadında üçüncü sırada yer alan monogram bazı müdahalelere maruz kalmıştır. Monogram üzerindeki bazı detaylar silinmiştir. Silinen bu detaylar dönemin patriği VII. İoannes Grammatikos'ı temsil eden detaylardır. Silinen detaylar yerine İmparatorun yeni doğan oğlu Mihail'in adı ve unvanı (despot) eklenmiştir. "Aynı zamanda en altta yer alan monogramdaki 6347 tarihi de 6349 olarak

değiştirilmiş, kapı kanatlarının tepesine bugün yerlerinde mevcut olmayan “Theofilos ve” ile “Mihail Zafer Sahibidir” yazılı iki levha yerleştirilmiştir (Lethaby ve Swainson, 2019: 283; Pedone, 2015: 240).

Görsel 32. Güzel Kapı Teknik Çizimi.

Kaynak: URL-28

Meyyit Kapısı

Ayasofya’da Padişah türbelerinin yer aldığı avlunun ana kapısından çıktıktan sonra kible cephesine geçilmektedir. “Bu ihtişamlı cephede, güneydoğudaki tuğla minarenin oturduğu kaidenin bitişiğinde (...) bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı Meyyit Kapısı adıyla bilinmektedir” (Dirimtekin, 1961: 10).

“Meyyit” ismi “ölmüş”, “ölü” gibi anlamlara gelmekle birlikte, Osmanlı döneminde cenazelerin bu kapıdan çıkarılması da kapının bu isimle anılmasına neden olmuştur.

Toplamda altı sütun ile desteklenen kapıda dört adet sütun beyaz mermerden, önde yer alan iki sütun ise porfir⁵den yapılmıştır.

⁵ Bir tür kırmızı mermer, somaki. <https://www.etimolojiturkce.com/arama/porfir> (Erişim Tarihi: 18.09.2021).

Görsel 33. Meyyit Kapısı önünde duran sütun başlıkları ve Theodoros monogramı.

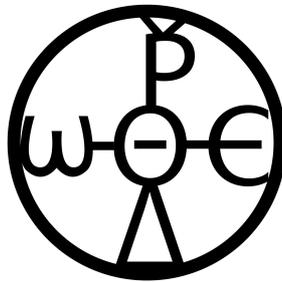
Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

“Kapının önünde 2 adet sütun başlığı vardır ve eski fotoğraflarda tabutların bu sütun başlıklarının üzerine konulduğu görülmektedir. Muhtemelen 6. Yüzyıla ait olan başlıklar bir nevi musalla taşı olarak kullanılmıştır. Şu an pek mümkün olmasa da eski fotoğraflarda soldaki sütun başlığındaki monogram da rahatlıkla görülmektedir. Buradaki monogram Theodoros adına ithafen (Θεοδώρου) yapılmıştır” (Karabacak, 2020: 109).

Görsel 34. Meyyit Kapısı önünde duran sütun başlığında görülen Theodoros monogramı.

Kaynak: URL-29

Görsel 35. Theodoros monogramının grafik çizimi.

Kaynak: Yazarın Kişisel Arşivi.

SONUÇ

Monogramlar, geçmişin farklı dönemlerinde kalıcılık ve tarihe iz bırakma, kişiye ya da mekâna işaret etme, onu tarih sayfasında var etme gayretinin bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla göstergeleri modelleyen yapının grafik tasarım öğelerinden oluştuğunu ve monogram göstergelerinin tarihsel süreci geleceğe aktarmada uygun bir araç görevi üstlenerek taşıyıcı rol oynadığını söyleyebiliriz.

Öte yandan dünyanın farklı coğrafyalarında farklı içeriklerle ilişkilendirilen monogramlar pek çok arkeolog ve tarih araştırmacısı için önemli bir araştırma konusu olabilmektedir. Bu yönüyle Ayasofya monogramları da dikkat çekici özellikleriyle tarih içinde özel bir yere sahiptir ve geçmişe dair bilgiyi günümüze aktaran en güzel örneklerden biridir.

Araştırmamız kapsamında incelenen Ayasofya monogramlarının Doğu Roma (Bizans) döneminde yaygın bir kullanıma ve öneme sahip olan diğer pek çok monogramla da benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Monogramların kullanım ve önem bakımından sembolik anlatım biçimleri göz önüne alındığında, kompozisyonun karmaşık yapısı, harflerin yabancılaştırılması ve kolaylıkla anlaşılama gibi özellikleri kapsamlı bir araştırma sahası içinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla monogramlar, yapıldıkları döneme ait mimari ya da süsleme gibi üslûpsal özellikleri, harf yapıları ve birleşimleri, kompozisyon içindeki konumları, mozaik pano, sütun başlıkları ya da kapı gibi detayların karakteristik özellikleri bakımından çözümlenebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Ayasofya’da yer alan İmparator ve İmparatoriçelerin monogramlarının özellikle sütun başlıklarında kullanıldığı ve etrafının bitki motifleri ile süslendiği izlenmektedir. Ayasofya monogramlarıyla ilişkilendirilen süslemeler asma yaprakları ya da defne gibi sembolik ve mitolojik anlatımları içeren bitkilerdir. Bereketin, gücün ve güzelliğin sembolü olan bu bitkiler, motifsel etkileri ile monogramların vurgusunu güçlendirmektedir. Özellikle Mısır kültüründe ve sanatında sıklıkla karşımıza çıkan bu süsleme biçiminin Doğu Roma dönemine ait pek çok mimari ve sanatsal örneklerde yer aldığı görülmektedir. Azizler ve yöneticiler için yapılan monogramların çeşitli duvar mozaiklerinde yer aldığı, bununla birlikte koruyucu duaların da özellikle kapılarda kullanıldığı gözlenmektedir.

Öte yandan Ayasofya sınırları içinde yer alan diğer pek çok monogram Hz. İsa ve Hz. Meryem’i simgelemekte ve örnekler bağlamında da geniş bir sahada yer almaktadır.

Bu bağlamda dünya tarihinde güçlü bir yere sahip olan ve Bizans İmparatorluğu’nun bugüne miras bıraktığı görkemli Ayasofya’da yer alan monogramların, bugünün grafik tasarım bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmesinde ve kendi döneminin kültürel özelliklerinin bugüne aktarılmasında önemli bir örnek teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akşit, İ., (2012). The History and Architecture of the Hagia Sophia. İstanbul: Akşit Yayıncılık.

Ambrose, G. ve Harris, P., (2014). Grafik Tasarımda Tipografi. (Çev. Bengisu Bayrak). Grafik Tasarım Temelleri Dizisi 05, 1.Baskı. İstanbul: Literatür Yayınları, 698.

Becer, E., (2002). İletişim ve Grafik Tasarım, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Dirimtekin, F., (1961). Ayasofya’nın Bronz Kapıları. Ayasofya Müzesi. İstanbul: Ayasofya Müzesi Yıllığı No:3.

Guerrero, F., (2015). A Study of the Development of Monograms: From Ancient Greek Coins to Contemporary Logos. MA in Typeface Design, University of Reading. Reading.

Karabacak, Y., (2020). Bir Rehberinden Gözüden Ayasofya’dan Detaylar, İstanbul: Gezilla Basın Yayın Turizm Limited Şirketi, Yayın No: 01.

Karabacak, Y., (2021). İstanbul'un Keşfedilmeyi Bekleyen Sembolleri, Monogramlar, İstanbul: Gezilla Basın Yayın Turizm Limited Şirketi, Yayın No: 03.

Kirby, V., (1997). Telling Flesh: The Substance of Corporeal, New York: Routledge.

Lethaby, W.R. ve Swainson, H., (2019). The Church of Sancta Sophia Constantinople. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Mango, C., (1962). Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul. Dumbarton Oaks Studies Eight. Washington DC.

Niewöhner, P. ve Teteriatnikov, N., (2014). The Gouth Vestibule of Hagia Sophia at Istanbul: The Ornamental Mosaics and The Private Door of The Patriarchate, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Papers: 68.

Pasinli, A., (1982). Ayasofya Mozaikleri. Sanat Dünyamız Sayı: 25. Yapı Kredi Kültür Yayınları. Taha Toros Arşivi, Dosya No: 102-Camiler. İstanbul.

Pedone, S., (2015). The Emperor Teophilos (829-842) Between Classicism and Exoticism. 5th International Annual Conference "Actual Problems of Art Theory and History", Saint Petersburg State University. Saint Petersburg.

Salt, A., (2006). Ansiklopedi Neo-Spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller, İstanbul: RM Yayınları.

Sharpe, J.L., (1999). An Exhibition of Greek Manuscripts From The Kenneth Willis Clark Collection. Perkins Library, Duke University. North Carolina.

Taburoğlu, Ö., (2013). Resim, Söz ve Yazı / İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları, Ankara: Doğu Batı Yayınları-96, Sanat-2.

Teteriatnikov, N.B., (1998). Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. Washington, D.C.

Uçar, T.F., (2019). Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş.

Yalçın, A.B., (1994). Theodora. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi – cilt 7. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1: <https://books.openedition.org/ifeagd/1711> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

URL-2: <https://books.openedition.org/ifeagd/1711> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

URL-3: <https://books.openedition.org/ifeagd/docannexe/image/1711/img-19.png> (Erişim Tarihi: 15.07.2020).

URL-4: <https://books.openedition.org/ifeagd/1711> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

URL-5: <https://books.openedition.org/ifeagd/docannexe/image/1711/img-7.png> (Erişim Tarihi: 15.07.2020).

URL-6: <https://hagiasophiaturkey.com/columns/> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

URL-7: <https://cemilbezmen.wordpress.com/2017/04/19/ayasofya-monogramlari/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020)

URL-8: <https://tr.pinterest.com/pin/207236020329818062/> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

URL-9: <https://www.sutori.com/item/1350-b-c-ancient-greece-the-greek-language-was-developed> (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

- URL-10: https://www.vippng.com/preview/iiJmibi_alphabet-capital-letters-png-download-apex/ (Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- URL-11: <https://tr.pinterest.com/pin/14003448813118434/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020).
- URL-12: <https://hagiasophiaturkey.com/columns/#group-2> (Erişim Tarihi: 13.07.2020).
- URL-13: <http://fitarihinden.blogspot.com/2019/03/aziz-sergios-ve-bakhos-kilisesi.html> (Erişim Tarihi: 13.07.2020).
- URL-14: <https://nomadicniko.com/2013/09/18/hagia-sophia-upper-gallery/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020).
- URL-15: <https://cemilbezmen.wordpress.com/2017/04/19/ayasofya-monogramlari/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020)
- URL-16: <https://cemilbezmen.wordpress.com/2017/04/19/ayasofya-monogramlari/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020).
- URL-17: <https://cemilbezmen.wordpress.com/2017/04/19/ayasofya-monogramlari/> (Erişim Tarihi: 13.07.2020)
- URL-18: <https://greeknumber.weebly.com/greek-numbers.html> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- URL-19: https://wanderstories.com/wp-content/samples/Istanbul/Istanbul_top10_sample.html (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-20: <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/BYGA/id/315/> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-21: https://wanderstories.com/wp-content/samples/Istanbul/Istanbul_top10_sample.html (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-22: www.jstor.org/stable/1291180 (Erişim Tarihi: 19.09.2021)
- URL-23: <https://twitter.com/romebyzantium/status/932730479261945856/photo/1> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-24: https://wanderstories.com/wp-content/samples/Istanbul/Istanbul_top10_sample.html (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-25: <https://spicynews12.eu/agia-sofia-aytoi-einai-oi-thryloi-kai-oi-profiteies-poy-tremoy-n-oi-toyrkoi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-26: <https://spicynews12.eu/agia-sofia-aytoi-einai-oi-thryloi-kai-oi-profiteies-poy-tremoy-n-oi-toyrkoi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-27: <https://spicynews12.eu/agia-sofia-aytoi-einai-oi-thryloi-kai-oi-profiteies-poy-tremoy-n-oi-toyrkoi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-28: <https://www.pallasweb.com> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).
- URL-29: <https://www.osmanlitarhi.net/galeri/yusuf-izzeddin-efendinin-tabutu.336/> (Erişim Tarihi: 17.04.2022).